

δυνατότητα νὰ συμμερισθῇ ἐκείνη ἡ ὁποία, ἐπὶ εἴκοσι ἔτη, ὑπῆρξεν ἡ πολὺτιμος σύντροφος τοῦ βίου καὶ τοῦ πνεύματος σας.

Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα σας εἶναι ἰσχυρότερον ἀπὸ τὴν μοῖραν. Εἰς τὸ «Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς» διατυπώνετε ὠρισμένας σκέψεις, μὲ τὰς ὁποίας ἐπιθυμῶ νὰ κλείσω τὴν προσφώνησίν μου. «Ἠθικὴ ἐντελέχεια καὶ τύχη, ὁ ἄνθρωπος ὡς ἀντικατάστατη ἠθικὴ ἀξία καὶ ἡ τύχη ἢ ἡ μοῖρα, συναυξάνονται. Ἡ μοῖρα γίνεται περισσότερο σκληροπρόσωπη καὶ ἀδυσώπητη, ὅσο ὁ ἄνθρωπος ὠριμάζει, ὅσο παλεύει μ' αὐτήν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλευθερία του ἀπέναντί της γίνεται σταθερώτερη καὶ κλασικώτερη».

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ Κ. ΙΩΑΝΝ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἰωάννης Θεοδωράκόπουλος, μετὰ τὴν ὡς ἄνω προσφώνησιν πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ κ. Παναγ. Κανελλοπούλου, παρελθὼν ἐπὶ τὸ βῆμα ὁμίλησε μὲ θέμα :

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ

Ὁ ἄνθρωπος ζῇ συγχρόνως εἰς τὸ παρόν, εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον. Πέραν ὅμως τούτου ὁ ἄνθρωπος ἀνοίγει προοπτικὴν πρὸς τὴν αἰωνιότητα, ἡ ὁποία δὲν εἶναι χρόνος. Τὸ μυστικὸν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὅτι μέσα της διασταυρῶνται ὁ χρόνος μὲ τὴν αἰωνιότητα. Ἀπὸ τὴν διασταύρωσιν αὐτὴν χρόνον καὶ αἰωνιότητος γεννᾶται τὸ συναίσθημα τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας τῆς ζωῆς, ἡ ἐσωτερικὴ δηλαδὴ αὐτοβεβαίωσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πηγὴ ὅλων τῶν μεγάλων ἀγωνισμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ ἀγωνίσματα αὐτὰ εἶναι οἱ μέχρι τοῦδε πολιτισμοὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἔζη μόνον εἰς τὸ παρόν, δίχως ἀναφορὰν πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ δίχως προοπτικὴν πρὸς τὸ μέλλον, δηλαδὴ δίχως μνήμην καὶ δίχως προσδοκίαν, θὰ ἦτο πλάσμα ἀξιοθρήνητον, θὰ ἦτο ἱστορικῶς ἔρημος. Ὅμως οὔτε καὶ αἱ τρεῖς διαστάσεις τοῦ χρόνου ἀρκοῦν διὰ νὰ φέρῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς φῶς τὸν πυρῆνα του, νὰ εὗρῃ τὸ εἶναι του, νὰ φθάσῃ εἰς ὅ,τι ὀνομάζομεν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν καὶ τοῦτο, διότι ὁ χρόνος εἰς τὴν οὐσίαν του εἶναι ἀνησυχία καὶ ἀστάθεια, εἶναι ἀρνητικὸς, ὑπάρχει μὲ τὴν ἄρνησιν τοῦ εἶναι του, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Ἑγελος, εἶναι ὅταν δὲν εἶναι καὶ δὲν εἶναι ὅταν εἶναι, δηλαδὴ ἀντιλαμβάνομεθα τὸν χρόνον περισσότερο ὡς παρελθὸν καὶ ὀλιγώτερον ὡς παρόν.

Ἡ ἀσπάθεια ὅμως καὶ ἀνησυχία τοῦ χρόνου δὲν εἶναι κάτι ἐξωτερικόν, ἀλλὰ κάτι ὁλωσδιόλου ἐσωτερικόν, διότι ὁ χρόνος εἶναι ἐνέργημα καὶ παράγωγον τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον ὅμως αἰχμαλωτίζει πρῶτον τὸν δημιουργόν του. Διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦτο μεταφυσικῶς ἔρρημος, ἂν δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ διασπάσῃ τὴν ἀπολυταρχίαν τοῦ χρόνου, ὁ ὁποῖος τὸν δεσμεύει καὶ ν' ἀνοίξῃ δρόμον πρὸς τὴν αἰωνιότητα, ἢ ὁποία, καθὼς εἰσβάλλει εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, γίνεται ὄχι μόνον πηγὴ δημιουργίας, ἀλλὰ, ἐπειδὴ ἔρχεται ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν ρίζαν τοῦ ἀνθρώπου, χαρίζει εἰς αὐτὸν τὸ συναίσθημα τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας.

Κάποτε εἰς τὴν ζωὴν ἐνὸς πολιτισμοῦ οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν νὰ χάνουν τὸ συναίσθημα αὐτὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας, δηλαδὴ κάποτε παρουσιάζονται σημεῖα ρωγμῆς μεταξὺ παρόντος καὶ παρελθόντος καὶ μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος. Οὐδεὶς ὅμως γνωρίζει ἐκ τῶν προτέρων πότε ἀρχίζει νὰ συμβαίῃ τοῦτο. Συνεπῶς οἱ σύγχρονοι προφητὰί τῆς παρακμῆς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ κινοῦνται εἰς τὸ κενόν. Ἡ ἡλικία ἄλλωστε τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἢ ὁποία καλύπτει μόνον ὀλίγους αἰῶνας, δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῶν προφητειῶν περὶ τῆς παρακμῆς του. Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν ὅμως μανθάνομεν ποῦ συνήθως παρουσιάζονται τὰ σημεῖα ρωγμῆς εἰς τὸ *corpus* ἐνὸς πολιτισμοῦ.

Οἱ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι πάντοτε οἱ κατ' ἰδίαν ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι βασιάζουν ὅλον τὸ βάρος τῶν ἀντικειμενικῶν πνευματικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι κινοῦνται διὰ μέσον τῶν γενεῶν ἀπὸ τὸ παρελθόν πρὸς τὸ παρόν. Ἡ σχέσις ὅμως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τοῦ παρόντος καὶ τῶν ἀντικειμενικῶν δυνάμεων ἐνὸς πολιτισμοῦ, δηλαδὴ τῆς οἰκονομίας, τῆς τεχνικῆς, τῆς τέχνης, τῆς πολιτείας, τῆς θρησκείας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας, εἶναι διαλεκτική, ἀμοιβαία. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος αἱ ἀντικειμενικαὶ δυνάμεις τοῦ πολιτισμοῦ βαστάζουν τοὺς ἀνθρώπους, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ ἄνθρωποι βαστάζουν συνάμα τὰ ἀντικειμενικὰ αὐτὰ μεγέθη τοῦ πολιτισμοῦ, δηλαδὴ τὰ συναισθάνονται καὶ τὰ κατανοοῦν, τὰ καταφάσκουν καὶ τὰ ἀναπτύσσουν περαιτέρω. Ὅταν καὶ ὅπου παύῃ νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἀμοιβαία αὐτὴ ὑποβάστασις ἀντικειμενικῶν ἀξιών καὶ ἀνθρώπων, τότε γεννᾶται ρῆγμα εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἔχομεν κρίσιν. Ὅμως καὶ τότε δὲν σημαίνει ὅτι ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὸ τέλος του, διότι ἡ κρίσις ἀποτελεῖ συχνὰ ἀφετηρίαν νέων ἐπιτευγμάτων. Κρίσιν ἔχομεν ὅμως καὶ ὅταν οἱ ἄνθρωποι μιᾶς ἐποχῆς ὑπερεκτιμοῦν μίαν ἀπὸ τὰς ἀντικειμενικὰς δυνάμεις τοῦ πολιτισμοῦ, ὅποτε ἀτροφοῦν αἱ ἄλλαι, ὅπως συμβαίνει σήμερον μὲ τὴν ὑπερεκτίμησιν τῆς τεχνικῆς.

Ἦδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνος ἤρχισε νὰ γίνεται μία μετακίνησις τῶν ἀξιών τῆς ζωῆς, μεταξίωσις τῶν ἀξιών, ὅπως λέγει ὁ *Nietzsche*. Ἡ ἐξάαιρετος προαγωγὴ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης παρεκίνησε καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀκόμη νὰ περιορίσῃ

τὰ ἐνδιαφέροντά της. Ἔτσι ἡ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παραμερίζει τὴν μεταφυσικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ περιορίζεται εἰς τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἀντικειμενικῶν δημιουργημάτων τοῦ πνεύματος καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Μὲ τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ἐπιστήμης ζητεῖται τὴν μίαν σύνθεσιν ὅλης τῆς ἀνθρωπίνης πείρας, μίαν σύνθεσιν λογικὴν δίχως μεταφυσικὴν. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἀρχίζει εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην τὴν ἄλλην ζωὴν ἡ κρίσις, διότι τὸ σύνολον τῶν ἀξιών τῆς ζωῆς ἀνῆκει κυρίως εἰς τὴν μεταφυσικὴν πλευρὰν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ποίας ἀξίας πιστεύει ὁ ἄνθρωπος, τοῦτο δὲν εἶναι ζήτημα τῆς καθαρᾶς λογικῆς, ἀλλὰ ἀνάγεται εἰς τὴν μεταφυσικὴν ροπὴν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦτο διότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ' οὐσίαν τὸ ὄν, τὸ ὅποσον παλεύει μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος. Μὲ τὴν λογικὴν του κατακτᾷ τὸν χρόνον, μὲ τὴν πίστιν του βεβαιώνεται διὰ τὴν αἰωνιότητα. Τὸ κενὸν τὸ ὅποσον ἐδημιουργήθη μὲ τὸν παραμερισμὸν τῆς μεταφυσικῆς ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ πράγματι κενόν, διότι ὁ ἄνθρωπος ποτὲ δὲν ἀρκεῖται εἰς ὅ,τι τὸν διδάσκει μόνον ἡ πείρα. Ἔτσι τὴν θέσιν τῆς μεταφυσικῆς ἀρχίζει νὰ τὴν καταλαμβάνῃ τὴν ὥς ὕλισμος ὡς κοσμοθεωρία, στηριζομένη εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ὁ ἱστορικὸς ὕλισμος τοῦ Marx καὶ ὁ λεγόμενος θετικισμός, εἰς δὲ τὴν ἐποχὴν μας ἡ θεωρία τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ κράτους. Ἡ παραίτησις λοιπὸν τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν ἐδημιούργησε τὸ μέγα κενόν. Κατ' ἀρχὰς μάλιστα ἡ φιλοσοφία δὲν ἐσυνειδητοποίησε τὸ μέγεθος τῆς ἀπωλείας, διότι εἶχε καὶ αὐτὴ καταγοητευθῇ ἀπὸ τὸν θρίαμβον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ ἀπὸ τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν πορισμάτων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἀποκορύφωσις αὐτῆς τῆς μοτομερείας ἦτο ἡ ἀντίληψις, ὅτι ἔπρεπε ἡ φιλοσοφία νὰ παραιτηθῇ ὁλοσχερῶς ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῶν ἀξιών καὶ τῶν σκοπῶν τῆς ζωῆς καὶ νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν μεθόδων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Τὸ τελευταῖον βῆμα εἰς τὴν τροπὴν αὐτὴν τῶν πραγμάτων ἦτο ἡ ἀντίληψις ὅτι δὲν ἔμενε πλέον ἄλλο ὑπόδειγμα σκέψεως παρὰ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ τὸ παράγωγον αὐτῆς, ἡ τεχνική. Τὸ πνεῦμα τῶν μηχανικῶν ἀρχίζει τὴν ὥς θριαμβεύει. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν αὐτὴν τὸ μέλλον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ φαίνεται ὅτι περιορίζεται εἰς τὰ στενὰ πλαίσια τῆς τεχνικῆς, ἡ ὁποία σαγηνεύει καὶ διότι καλύπτει ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου καὶ διότι τὰ ἐπιτεύγματά της εἶναι ὁρατά. Ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει τὴν ὥς ἐπιδιώκῃ μόνον ἐκεῖνο ποὺ εἶναι τεχνικῶς δυνατόν, ὅτι γενικῶς εἶναι κατορθωτὸν τεχνικῶς, καὶ νὰ παραμερίσῃ τὴν ἄλλην ὅψιν τῆς ζωῆς, τὴν ἐσωτερικὴν ὅπου ὑπάρχουν αἰτήματα ὅχι τεχνικά, ἀλλὰ ἡθικά καὶ πνευματικά. Τὰ αἰτήματα αὐτὰ συγκεντρώνονται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ δέοντος, τοῦ χρέους, καὶ πηγάζουν ἀπὸ τὴν θέαν τοῦ βάθους τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία λαμβάνει πάντοτε μεταφυσικὴν ἔκφρασιν. Καὶ

εἰς τὸ σημείον αὐτὸ τοῦ βάθους τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν ρίζαν του κάθε μέγας, ὑψηλὸς πολιτισμός.

Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ὅτι ἀνέπτυξε τὴν λογικὴν μορφήν τῆς κυριαρχίας τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς φύσεως εἰς βαθμὸν ἀπίθανον καὶ ἄγνωστον πρὶν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπάρχουν πολλοὶ οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι ἡ κρίσις ὀφείλεται μόνον εἰς αὐτό. Ἄλλοι πάλιν ἀποδίδουν τὴν κυρίαν κρίσιν εἰς τὸ γεγονός τῆς τεχνικῆς, ἡ ὁποία, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ τῆς, ἔχει ἀνεπανορθώτως δυσάρεστα παρακόλουθα διὰ τὸ σῶμα, τὴν ψυχὴν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Ὅμως οὔτε τὸ ἓνα εἶναι ὀρθὸν οὔτε τὸ ἄλλο. Ἡ αἰτία τῆς ἀκαταστασίας εἶναι ὅτι παρεμερίσθη ἡ μεταφυσικὴ πλευρὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπὶ πλέον ὅτι ὁ ἄνθρωπος, γοητευθεὶς ἀπὸ τὰ τεχνικά του ἐπιτεύγματα, ἐπίστευσε ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὀργανώσῃ τεχνικῶς καὶ τὴν κοινωνίαν, νὰ ὑποτάξῃ δηλαδὴ ὅλην τὴν κίνησιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὠρισμένα λογικὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ ὠρισμένα πολιτικὰ δόγματα. Καὶ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι συγχρόνως ὁ ἴδιος ἄνθρωπος ἀφῆρεσε ἀπὸ τὴν λογικὴν, ἀπὸ τὸν καθαρὸν λόγον, τὸ παλαιὸν καὶ κατὰ βάθος ἀναφαίρετον δικαίωμά της, νὰ σκέπτεται μόνος του διὰ τοὺς βασικοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς, διὰ τὸν προορισμὸν καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς ζωῆς. Ἔτσι ἡ βία, διότι περὶ αὐτῆς πρόκειται, μεταμορφωθείσα εἰς λογικὸν σχῆμα καὶ μάλιστα ἀμετακίνητον, τείνει νὰ καταργήσῃ τὸν λόγον καί, ἐπειδὴ ὁ λόγος εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς ἐλευθερίας, τείνει νὰ καταργήσῃ τὴν ἐλευθερίαν. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος γρηγορεῖ πάντοτε διὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς, ἐτέθη κατὰ τὸ ὅποιον συχνὰ φέρει τὸ ὄνομά του, ἀλλὰ εἶναι κατ' οὐσίαν ὁ ἐχθρὸς τοῦ λόγου.

Ἡ ἀντινομία ἡ ὁποία ἐγεννήθη ἀπ' αὐτὴν τὴν καταπίεσιν τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἀπὸ τὴν καταπληκτικὴν ἀνάπτυξιν τῆς τεχνικῆς ἀπὸ τὸ ἄλλο εἶναι πράγματι τραγικὴ, διότι ὁ ἄνθρωπος βουβαίνεται πρὸς τὰ μέσα καὶ θανμάζει πρὸς τὰ ἔξω.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι δίχως τὴν καταπληκτικὴν ἀνάπτυξιν τῆς τεχνικῆς δὲν θὰ ἦτο δυνατός ὁ βαθμὸς αὐτὸς τῆς καταπίεσεως τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀνθρώπων. Ἔτσι οἱ ἄνθρωποι εἴτε ὡς ὄργανα τῆς τεχνικῆς καὶ τῶν λογικῶν τῆς σχηματῶν εἴτε μὲ ὄργανον τὴν τεχνικὴν κατορθώνουν σήμερα πολλὰ, ἐπειδὴ δύνανται, ὅχι ὅμως καὶ ἐπειδὴ ὅπωςδήποτε πρέπει. Αὐξάνουν τὴν δυνάμιν των, μὲ τὴν πεποιθήσιν ὅτι τοῦτο εἶναι ὅπωςδήποτε πρόοδος, ἐνῶ κατὰ βάθος ὑποτάσσονται εἰς ἓνα πλέγμα αὐτοκρατίας, ἀπὸ τὸ ὅποιον δὲν δύνανται νὰ ἐλευθερωθῶν, δηλαδὴ δὲν δύνανται νὰ στοχασθῶν τοὺς βασικοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς. Τὸ σύστημα τῶν μέσων, δηλαδὴ ἡ τεχνικὴ, καταπνίγει τὸ σύστημα τῶν σκοπῶν καὶ ἡ ζωὴ φαίνεται συχνὰ ἄσκοπος. Ἀπὸ τὴν συνείδησιν αὐτῆς τῆς ἀντινομίας προέρχεται ὁ λόγος τοῦ

Einstein ότι «ἡ ἐποχή μας εἶναι ἐποχή τῶν τελείων μέσων καὶ τῶν συγκεχυμένων σκοπῶν». Ὁ κόσμος ἔτσι μεταβάλλεται εἰς ἓνα σύστημα, ὅπου ὑπάρχουν μόνον αἰτια καὶ ἀποτελέσματα, ὁ πλανήτης τείνει νὰ μεταβληθῇ εἰς μηχανουργεῖον, ὅπου συσσωρεύονται διὰ τῆς τεχνικῆς ἀπειραι ἀπειλητικαὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἀπεδραμεύθησαν ἀπὸ τὴν φύσιν μὲ τὴν ὑπόσχεσιν τῆς εὐεργεσίας πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἄν τὴν συσσωρεύσιν αὐτὴν τῶν φυσικῶν δυνάμεων τὴν συνώδευε ἀντίστοιχος συσσωρεύσεις ἡθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, τότε δὲν θὰ ὑπῆρχε πρόβλημα. Ἡ μονομέρεια εἶναι ποῦ δημιουργεῖ τὴν διαταραχὴν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ. Ὅταν δὲ ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν τὸ ἡθικὸν καὶ μεταφυσικόν του βάθος, τότε αὐτὸς μεταβάλλεται εἰς αὐτόματον μηχανισμόν, χάνει τὸν σκοπὸν του. Ὁ σημερινὸς εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς τείνει νὰ μεταβληθῇ εἰς σύστημα ἀπεριορίστων μέσων. Καὶ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι αὐτὸ τὸ σύστημα τῶν ἀπεριορίστων μέσων φθορῶν οἱ ἔξω τῆς Εὐρώπης λαοὶ καὶ ταυτίζουν τοῦτο μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας. Πάντως ὁ τεράστιος ἀγὼν ὁ ὁποῖος γίνεται σήμερα εἰς τὸν κόσμον διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς φύσεως, καὶ δι' αὐτῆς διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Οἰκουμένης στηρίζεται εἰς τὴν μονομέρειαν τῆς τεχνικῆς. Τὸ βαθὺ ὅμως νόημα τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι θέμα τῆς τεχνικῆς, διότι ἔδῳ δὲν πρόκειται διὰ τὴν κατασκευὴν μέσων ἀλλὰ διὰ τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν σκοπῶν, οἱ ὁποῖοι δικαιώνουν καὶ τὰ μέσα, ὅλα τὰ μέσα, ὅσον θαυμασὰ καὶ ἂν εἶναι, εἶναι σχετικὰ, διότι ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τοὺς ὁποῖους θέτει κανεὶς ἐξαρτᾶται ὅχι μόνον ἡ ἀξία τῶν μέσων, ἀλλὰ καὶ ἡ σωτηρία ἢ καὶ ἡ καταστροφή τῶν μέσων τῆς τεχνικῆς.

Ὅ,τι ρυθμίζει ἀποφασιστικῶς τὴν πορείαν καὶ τὴν ζωὴν ἐνὸς πολιτισμοῦ, εἶναι ὁ πυρὴν ἀπὸ τὸν ὁποῖον οὗτος ἐξεκίνησε καὶ ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται πάντοτε εἰς τὸ ἐσωτερικόν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ πυρὴν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, ὅπως τὴν ἐθεμελίωσαν οἱ Ἕλληνες, καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἀπολύτου ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὴν εἰσήγαγεν ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὸν κόσμον. Ἡ διὰ τῆς τεχνικῆς μεταβολὴ καὶ κατάκτησις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ὅχι μόνον δὲν ἀντίκειται εἰς τὸν πυρῆνα αὐτόν, ἀλλὰ ἀποτελεῖ καὶ μίαν συγκεκριμένην μορφήν τῆς ἐλευθερίας. Ὁ κίνδυνος ὅμως διὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν εἶναι μήπως ἐν ὀνόματι τῆς τεχνικῆς γίνῃ ἀπλὸς καταναλωτὴς τῆς ἐλευθερίας του. Συνεπῶς ἡ περαιτέρω πορεία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ θὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον θὰ δυνηθῇ οὗτος νὰ ἀνακτίσῃ τὸν μεταφυσικὸν χῶρον τοῦ πνεύματος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ ἐσωτάτον ἀντρείσμα τῆς πρὸς τὰ ἔξω δραστηριότητός του. Ἐφ' ὅσον ὁ μεταφυσικὸς αὐτὸς χῶρος τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων θὰ κατέχεται ἀπὸ τὸν λεγόμενον θετικισμόν, ἢ ἀπὸ τὸν ὕλισμὸν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἢ ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν ὕλισμόν, ἢ περαι-

τέρω πορεία τοῦ πολιτισμοῦ μας θὰ εἶναι μία συνεχῆς κατασκευὴ μέσων καὶ μηχανῶν, ὅπου ὁ ἄνθρωπος, δηλαδὴ ὁ σκοπός, θὰ χάνη διαρκῶς ἔδαφος.

Ἡ ζωὴ ὅμως ἐνὸς πολιτισμοῦ, δηλαδὴ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον του, προσδιορίζεται ἀποφασιστικῶς καὶ ἀπὸ τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν ἱστορίαν, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν διαρκῇ συνειδητοποίησιν τοῦ παρελθόντος του. Εἶναι βέβαιον ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα μας ἡ γνώσις τῆς ἱστορίας ὄχι μόνον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἄλλων πολιτισμῶν ἔχει καταπληκτικῶς ἀναπτυχθῆ. Καμμία ἄλλη ἐποχὴ δὲν ἐγνώριζε τόσα διὰ τὴν ἱστορίαν ὅσα γνωρίζει ἡ σημερινὴ ἐποχή, καὶ ὅμως κανεὶς δὲν δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἡ ἐποχὴ μας ἔχει βαθύτεραν ἱστορικὴν συνειδησιν ἀπ' ἐκείνην ποὺ εἶχαν οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνος. Ἐνῶ κατ' ἐκτασιν καὶ κατὰ ποσὸν ἡ ἱστορικὴ μας μνήμη ἔχει καταπληκτικῶς μεγαλώσει, κατ' ἔντασιν ὅμως ἔχει μειωθῆ, δηλαδὴ ὁ βαθμὸς τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως ἔχει χαλαρωθῆ. Εἰς τὴν μείωσιν αὐτὴν τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως συνετέλεσε καὶ συντελεῖ κατ' ἐξοχὴν ἡ ταχύτης τῆς σημερινῆς ζωῆς ἡ ὁποία προέρχεται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὴν τεχνικὴν. Ἡ ταχύτης τῆς ζωῆς καταργεῖ τὴν ἄνεσιν χρόνου, ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν βαθύτεραν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὴν ἱστορίαν.

Ἡ ἱστορία καὶ τεχνικὴ ἀντιμάχονται ἡ μία τὴν ἄλλην, διότι ἡ τεχνικὴ βλέπει πάντοτε τὸ παρὸν, ἐνῶ ἡ ἱστορία ζητεῖ πάντοτε τὸ παρελθόν. Ἐνας ἄλλος λόγος διὰ τὴν μείωσιν τῆς ἱστορικῆς μας μνήμης εἶναι ὅτι ἡ ἐποχὴ μας ἔζησε τόσα πολλὰ καὶ φρικτὰ γεγονότα, ἔζησε τόσον ἐντόνως τὴν ἰδικήν της ἱστορίαν, ὥστε νὰ μὴ τῆς περισσεύῃ χρόνος διὰ νὰ ζήσῃ τὸ παρελθόν. Ὅπωςδήποτε εἶναι γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἔχει καταργηθῇ ἡ μυθικὴ καὶ μυστικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἡ ὁποία ἄλλοτε ἔδιδε τόσον βάθος καὶ εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸν παρελθόν. Τὰ αἷτια τῆς μεταβολῆς αὐτῆς εἶναι πρῶτον ἡ τεχνικὴ καὶ δεύτερον, ὅσον παράδοξον καὶ ἂν φαίνεται τοῦτο, ἡ ἴδια ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη. Ἡ τεχνικὴ μετὰ τὴν καταπληκτικὴν κατασκευὴν τῶν μέσων αἰχμαλωτίζει σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν καθηλώνει εἰς τὸ παρὸν, καὶ ἔτσι ἀποξενώνει ἢ μᾶλλον ἀποκόβει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸ παρελθόν. Ἐπίσης ἡ τεχνικὴ μεταβάλλει τόσον τὸ περιβάλλον καὶ τὸν κόσμον, ὥστε νὰ καταστρέφῃ τὴν ἱστορίαν ἢ νὰ τὴν ἀπωθῇ διαρκῶς ἀπὸ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ παρὸν διὰ τὴν τεχνικὴν εἶναι τόσον ἀνώτερον καὶ ἀξιώτερον τοῦ παρελθόντος, ὥστε τὸ παρελθόν νὰ περιπίπτῃ εἰς ἀφάνειαν καὶ περιφρόνησιν. Τοῦτο εἶναι τραγικὸν ὅχι τόσον διὰ τὴν Εὐρώπην, ἡ ὁποία εἶναι δημιουργὸς τῆς τεχνικῆς καὶ ἡ ὁποία δὲν ἔπαυσε ἀκόμῃ νὰ γνωρίζῃ ὅτι καὶ ἡ τεχνικὴ ἔχει τὴν ἱστορίαν της καὶ εἶναι παράγωγον μεγάλων πνευματικῶν ἀγώνων, ὅσον εἶναι τραγικὸν διὰ τοὺς τεχνικῶς ἀναπτύκτους ἀλλὰ ἱστορικῶς μεγάλους λαούς, ὅπως π.χ. εἶναι ὁ κινεζικὸς λαός. Εἰς αὐτοὺς ἡ ἐνθουσιώδης παραλαβὴ τῆς τεχνικῆς τείνει νὰ

μεταβάλλει εἰς ἀπολίθωμα ὅλην τὴν προηγουμένην των ἱστορίαν. Τὸ παρελθὸν ἐδῶ ἀπωθεῖται τόσον ἀπὸ τὸ παρόν, ὥστε νὰ φαίνεται ὡς κάτι ὀλωσδιόλου ἀπαρχαιωμένον καὶ ἀνάξιον τοῦ παρόντος. Εἶναι εἰς τὴν φύσιν τῆς τεχνικῆς νὰ σχετικοποιῇ τὸν χρόνον, νὰ καταργῇ τὰ μακρὰ χρονικὰ στάδια τῆς ἱστορίας, ν' ἀποχρωματίζῃ ὅλον τὸ παρελθὸν καὶ νὰ ἀρρῇται συνεχῶς ὅ,τι ἡ ἰδία ἄλλοτε ἐδημιούργησε. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν αὐτὴν ἡ τεχνικὴ παρουσιάζεται ὡς κάτι τὸ ἀντι-ἱστορικόν. Ἀλλὰ καὶ γενικῶς, ἐνῶ ἡ ἱστορία συνειδητοποιεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἐξάρτησίν του ἀπὸ τὴν φύσιν, ἡ τεχνικὴ, ἡ ὁποία ζητεῖ τὴν κυριαρχίαν τῆς φύσεως, φαίνεται ὡς κάτι ἀντίθετον πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε ἱστορίαν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη — καὶ τοῦτο εἶναι τὸ παράδοξον — μὲ τὴν τεραστίαν ἀνάπτυξίν της μεταβάλλει τὴν σχέσιν μας μὲ τὴν ἱστορίαν, διότι ἡ σχέσις μας τῶρα μὲ τὴν ἱστορίαν, ἀπὸ μυθικὴ ποὺ ἦτο γίνεται ὀλωσδιόλου λογικὴ. Αἱ παλαιότεραι γενεαὶ δὲν ἐχώριζαν αὐστηρῶς τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τὸν μῦθον, τὴν λογικὴν ἀπὸ τὴν φαντασίαν, διὰ τοῦτο καὶ ἡ σχέσις των πρὸς τὴν ἱστορίαν ἦτο περισσότερον ἐσωτερικὴ, ψυχικὴ.

Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν ὁμοῦς ὁ ριζικὸς παραμερισμὸς τῆς μυθικῆς, συναισθηματικῆς σχέσεως πρὸς τὴν ἱστορίαν θέτει ἐκ νέου ἐνώπιόν μας τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον ἀδυσώπητον. Δὲν ὑπάρχει δι' ἡμᾶς σήμερον ἄλλος δρόμος πρὸς τὸ παρελθόν, πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἐκτὸς τοῦ δρόμου τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς προοπτικῆς τὴν ὁποίαν ἀνοίγει περαιτέρω μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἔχει σήμερον τὸ βαρὺ ἔργον νὰ κατανοήσῃ τὴν οὐσίαν τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων μὲ τὴν λογικὴν. Αὐτὸ σημαίνει ἐπιστήμη. Τὸ παράδοξον ὁμοῦς ἐδῶ εἶναι ὅτι, ἐνῶ ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης δὲν δημιουργεῖται μὲ τὴν λογικὴν, ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων κατανόησις αὐτῆς τῆς πραγματικότητος εἶναι δυνατὴ μόνον μὲ τὴν λογικὴν. Ἡ λογικὴ ὁμοῦς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι λογικὴ ποσότητος, ὅπως εἶναι ἡ λογικὴ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ λογικὴ ποιότητος. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη νὰ παρασύρεται ποτὲ ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην οὔτε νὰ θέλῃ νὰ συγκρίνῃ τὸ ἔργον της μὲ τὸ ἔργον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ὅπως ἔγινε τοῦτο κατὰ τὸ δευτέρον ἥμισυ τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, καὶ ὅπως γίνεται ἀκόμη σήμερον ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν ὕλισμόν. Ἡ ἱστορία εἶναι ποιὸν καὶ ὄχι ποσόν, εἶναι περισσότερον πάλῃ ἰδεῶν καὶ ὀλιγώτερον πάλῃ συμφερόντων.

Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη μεταβάλλει σήμερον τὸν κόσμον, δὲν εἶναι πλέον ἀπλῶς θεωρητικὴ ἐπιστήμη, δὲν ἀρκεῖται πλέον εἰς τὴν ἀπλὴν θέαν τῶν ὄντων ἀλλὰ εἰσχωρεῖ εἰς τὸν προθάλαμον τῆς κοσμογονίας καὶ ἐπιφέρει ἐκεῖ ριζικὰς μεταβολάς. Τὸ γεγονός τοῦτο ἔχει τεράστιον ἀντίκτυπον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς αὐτὴν

τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην. Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη γίνεται ἔτσι μεγάλη δύναμις τῆς ἱστορίας. Ἀντιθέτως ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη δὲν μεταβάλλει τὸν κόσμον, εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ καὶ γόνιμος ἐκείνη μνήμη, ἡ ὁποία διὰ τοῦ λόγου συγκρατεῖ μέσα της τὴν πορείαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς καὶ συνειδητοποιεῖ ἀπὸ τὸ παρὸν τὸν ἱστορικὸν ἀγῶνα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν ὅμως ἡ ἱστορία ἐλευθερώνει τὸν ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν τυχαίότητα τοῦ παρελθόντος. Τὸ παρελθὸν ἔχει ἔναντι τοῦ παρόντος τὸ προσόν, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ ἀποχωρίσῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν συμβατικότητα καὶ τυχαίότητα τοῦ παρόντος. Τὸ παρελθόν, ἐπειδὴ εἶναι τετελεσμένον, εἶναι ἀντικειμενικὸν καὶ καθαρὸν. Ἡ ἱστορικὴ ὅμως ἐπιστήμη δὲν ἐπιδιώκει καὶ δὲν δύναται νὰ δώσῃ τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀνασυντάξῃ καὶ νὰ ἴδῃ αὐτὸ τὸ τετελεσμένον καὶ καθαρὸν παρελθὸν μέσα εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παρόντος. Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ συγχρονισμόν τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ παρὸν. Τὸ παρελθὸν τὸ βλέπομεν πάντοτε ἀπὸ τὸ παρὸν. Κατὰ τοῦτο ἡ ἱστορία μεταβάλλει πάντοτε τὸ παρελθὸν εἰς τὸ παρὸν, καὶ ἔτσι διευρύνει τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε νὰ μὴ καταπνίγεται ἀπὸ τὴν στενότητα τοῦ παρόντος.

Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ κατανοήσῃ λογικῶς τὸ παρελθόν, ὁ ἀπώτερος σκοπὸς της ὅμως εἶναι νὰ κρατῇ εἰς ἐργήγορσιν τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ συμφιλίωσις ὅμως μὲ τὸ παρελθόν, δηλαδὴ ἡ εἰς βάθος κατανόησίς του, ἀποτελεῖ σήμερον αἶτημα τιθέμενον καὶ κατὰ τρόπον καθολικόν. Ἡ τεχνικὴ ἀκριβῶς ἤρωσε τόσον τὴν ἀνθρωπότητα, ὥστε εἶναι ἡ πρώτη φορὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς γῆς, ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ παγκοσμίου ἱστορίας. Πρὶν, κατὰ βάθος δὲν ὑπῆρχε παγκόσμιος ἱστορία. Καὶ πρὸ παντὸς ἡ Εὐρώπη τίθεται σήμερον πρὸ τοῦ αἰτήματος νὰ συμφιλιωθῇ μὲ αὐτὴν τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Ὁ κόσμος ἔγινε ἓνας. Ἡ δὲ Εὐρώπη, ἡ ὁποία ὡς πρὸ 50 ἀκόμη ἔτων εἶχε τὴν συναίσθησιν τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς ὑπεροχῆς, αὐτοκατακρεουργηθεῖσα, μετεβλήθη εἰς χῶρον πάλης μεταξὺ τῶν δύο παγκοσμίων δυνάμεων Ἀμερικῆς καὶ Ρωσίας, εἶναι περισσότερο ἀπὸ τὰ πράγματα ὑποχρεωμένη νὰ σχηματίσῃ καθολικὴν ἱστορικὴν εἰκόνα τῆς ἀνθρωπότητος. Τοῦτο δὲν εἶναι πλέον οὐτοπία, ὅπως ἦταν ἄλλοτε, οὔτε φιλοσοφικὴ κατασκευή, ὅπως τὴν ἔκαμε ὁ Ἑγελος, ἀλλὰ εἶναι ἀπαίτησις τοῦ παρόντος. Ἡ ὑδρογείος δὲν εἶναι πλέον χῶρος ἐμπορίου, ταξιδίων καὶ ἐρεῦνης διὰ τοὺς Εὐρωπαίους ἀλλὰ ἐμφανίζεται ὡς ὅλον, ὡς ἱστορικὸν μέγεθος, τὸ ὁποῖον διὰ πρώτην φορὰν ἀποτελεῖ ἐνότητα.

Τὸ αἶτημα ὅμως τῆς παγκοσμίου ἱστορίας δὲν σημαίνει ὅτι καλεῖται ἡ Εὐρώπη νὰ γράφῃ τὴν ἱστορίαν ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ ὅλων τῶν λαῶν, κατ' ἰδίαν, διότι τοῦτο κατὰ μέγα μέρος τὸ ἔχει ἤδη κάμει, ἀλλὰ τὸ αἶτημα σημαίνει, ὅτι καλεῖται πλέον ἡ Εὐρώπη νὰ γνωρίσῃ ἱστορικῶς τὰς σχέσεις ὅλων τῶν λαῶν, ἰδίως ἀπὸ

τὴν ἐποχὴν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἐντεῦθεν, διότι ὁ Ἀλέξανδρος πρῶτος συνέλαβε καὶ ἐπραγματοποίησε τὴν πρώτην μορφήν τῆς οἰκουμενικότητος τῆς ἱστορίας. Εἰς τὴν οἰκουμενικότητα αὐτὴν μᾶς ἔφερε σήμερον ἡ τεχνική. Ἔτσι θέτει ἡ τεχνικὴ ἓνα ἀπὸ τὰ βαρύτερα αἰτήματα εἰς τὴν ἱστορίαν. Εἶναι πράγματι τραγικὴ ἡ εἰρωνεία, ὅτι ἡ Εὐρώπη, ἡ δημιουργὸς τῆς τεχνικῆς, καλεῖται νὰ γράψῃ παγκόσμιον ἱστορίαν τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὁ ἐξευρωπαϊσμός τῆς γῆς γενικεύεται, διότι ὅλοι οἱ λαοὶ εἰς τὰς ἐπιδιώξεις των σκέπτονται καὶ ὁμιλοῦν τὴν γλῶσσαν τῆς Εὐρώπης, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ ἐξευρωπαϊζόμενοι λαοὶ τῆς γῆς ἐπαναστατοῦν κατὰ τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν ἐκδιώκουν ἀπὸ παντοῦ. Μέσα ὅμως εἰς τὴν τραγικὴν αὐτὴν εἰρωνείαν ὑπάρχει μεγαλεῖον, διότι, ὅπως ἔχουν τὰ πράγματα, μόνον ἡ Εὐρώπη δύναται νὰ γράψῃ παγκόσμιον ἱστορίαν, διότι μόνον αὐτὴ ἔχει τὸ πνεῦμα τῆς ἱστορίας.

Ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἐποχὴν μας καὶ ἀπὸ μίαν ἄλλην πλευρὰν, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἔχωμεν πλήρη εἰκόνα τῶν πραγμάτων. Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος παρατηρεῖται βαθεῖα ἀλλαγὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἐμφανίζονται μεγάλα κινήματα ἰδεῶν ὁλωσδιόλου ἀντίθετα πρὸς τὰ παρίσχυρα μέχρι τότε ρεύματα καὶ συστήματα τοῦ ὕλικου μηχανισμοῦ, τοῦ ὑποκειμενισμοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Καὶ ἡ μεταβολὴ αὕτη ἀπλώνεται ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν εἰς ὅλην τὴν πνευματικὴν ζωὴν καὶ προσλαμβάνει τόσῃν ἔντασιν καὶ τόσῃν ἔκτασιν, ὥστε πολλοὶ τὴν συγκρίνουν μόνον μὲ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναγεννήσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἀφειτηρίαν τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ οἰκονομικὴ, τεχνικὴ, κοινωνικὴ, πολιτικὴ, καλλιτεχνικὴ, ἐπιστημονικὴ, θρησκευτικὴ ζωὴ ὑφίσταται τόσον ριζικὰς μεταβολὰς ἔναντι τοῦ παρελθόντος, ὥστε ἡ ἀρχὴ τοῦ αἰῶνος μας νὰ θεωρεῖται ὅχι μόνον τὸ τέλος μιᾶς περιόδου, ἡ ὁποία ἄρχισε μὲ τὴν Ἀναγέννησιν – ἀλλὰ καὶ ὡς ἡ ἀρχὴ μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τὸ παρόν. Οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν κυρίως ἐμφύλιοι πόλεμοι τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ εὐκαιρία προβολῆς εἰς τὸ προσκείμενον τῆς ἱστορίας τῶν ἐξευρωπαϊκῶν λαῶν ἐπειάχυναν αὐτὴν τὴν μεταβολὴν καὶ ἔθεσαν σφραγίδα εἰς τὴν νέαν κατάστασιν ἢ ἀκαταστάσιν τῶν πραγμάτων.

Ἡ μεταβολὴ εἰς τοὺς τομεῖς τοῦ πνεύματος εἶναι βεβαίως πάντοτε συνηρημένη μὲ τὴν ἀλλαγὴν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Τὰ κύρια ὅμως πνευματικὰ αἷτια τῆς μεταβολῆς αὐτῆς εἶναι δυνατὸν νὰ χωρισθοῦν εἰς τρεῖς κατηγορίας. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν φναικὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία ἐπροκάλεσε τὴν κατάρρευσιν ὠρισμένων τρόπων τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ 19^{ου} αἰῶνος. Ἡ δευτέρα κατηγορία περιλαμβάνει νέας μεθόδους τοῦ σκέπτεσθαι, αἱ ὁποῖαι ἀναπτύσσονται εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτήν, τὴν μαθηματικὴν λογικὴν, τὴν φαινομενολογίαν καὶ τὴν ἀξιολογίαν.

Ἡ τρίτη τέλος χαρακτηρίζεται ἀπὸ ὁρισμένα κοσμοθεωρητικὰ κινήματα ἰδεῶν, ὅπως εἶναι ἡ ἀντιλογικρατικὴ κοσμοθεωρία καὶ ἡ ρεαλιστικὴ μεταφυσικὴ. Ὅλα αὐτὰ τὰ αἷτια συντελοῦν εἰς μίαν μεταβολὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ γενικῶς τῆς πνευματικῆς ζωῆς, καὶ συνεπῶς εἰς μεταβολὴν τῆς εἰκόνης περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, τελικῶς δὲ καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ.

Καθ' ὅλον τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα ἡ ἰσχύουσα εἰκὼν τοῦ κόσμου, καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον ἀπόλυτον, ἦτο ἡ φυσικὴ τοῦ Νεύτωνος. Οἱ φιλόσοφοι τοῦ αἰῶνος τούτου θεωροῦν τὴν φυσικὴν τοῦ Νεύτωνος ὡς τὴν σαφεστάτην παράστασιν τῆς πραγματικότητος, ὅπου ὅλα ἀνάγονται εἰς τὴν θέσιν καὶ κίνησιν τῶν ὑλικῶν ἀτόμων, δηλαδὴ πιστεύουν εἰς τὸν ἀπόλυτον μηχανισμόν. Μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ θέσις καὶ ἡ κίνησις τῶν ὑλικῶν ἀτόμων εἶναι πράγματα γνωστά, ἐπιστεύετο, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπολογισθοῦν ἐπακριβῶς τὰ προηγούμενα καὶ τὰ μελλοντικὰ στάδια τῆς ἐξελίξεως τοῦ κόσμου. Αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ θεωρίαι τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἐθεωροῦντο ὡς ἔχουσαι ἀπόλυτον κῦρος. Τὸ ἀπλούστερον δεδομένον εἰς τὸν κόσμον ἐθεωρεῖτο ἡ ὕλη καὶ εἰς αὐτὸ ἔπρεπε νὰ ἀναχθοῦν λογικῶς καὶ ὀντολογικῶς ὅλα τὰ ἄλλα, δηλαδὴ ἡ ζωὴ, ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα. Τοῦτο ἦτο ἄκρατος ὑλισμός. Εἰς τὰς ἀρχὰς ὅμως τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ἡ εἰκὼν αὐτοῦ διεσαλεύθη ἀπὸ αὐτὴν τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἐπίθεσις ἡ ὁποία ἔγινε ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἐναντίον τῆς θρησκείας εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, λέγει σύγχρονος κορυφαῖος φυσικός, ἐνανάγνησεν.

Βεβαίως εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λέγεται ὅτι ἡ σημερινὴ φυσικὴ ἐπιστήμη δὲν ἀναγνωρίζει τὴν ὕλην καὶ ὅτι ἀπορρίπτει τὸν αἰτιοκρατικὸν προσδιορισμὸν τῶν φαινομένων. Ἐξ ἄλλου ὅμως εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ ὕλη δὲν εἶναι πλέον διὰ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην κατὰ ἀπλοῦν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐξαιρέτως σύνθετον καὶ ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ τῆς κατανόησις παρουσιάζει μεγάλας δυσχερείας. Ὅτι ἐθεωρεῖτο ἄλλοτε δυνατόν θεωρεῖται σήμερον ἀδύνατον: νὰ ὑπολογίσῃ δηλαδὴ κανεὶς τὴν θέσιν καὶ τὴν κίνησιν ὑλικῶν ἀτόμων, ὃ δὲ αἰτιοκρατικὸς προσδιορισμὸς τῶν φαινομένων κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ *Laplace* εἶναι σήμερον ἀπαράδεκτος. Ὁ πολὺς *Whitehead* παρατηρεῖ σχετικῶς ὅτι ἡ παλαιὰ κλασσικὴ φυσικὴ ἐφαντάζετο τὸν κόσμον ὡς ἓνα λειβάδι μὲ ἐλευθέρως καλπάζοντα ἄλογα, ἐνῶ ἡ νέα φυσικὴ φαντάζεται τὸν κόσμον ὡς ἓνα χῶρον μὲ δίκτυον σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, ὅπου τὰ ὀχήματα ἀκολουθοῦν τὸν προδιαγεγραμμένον δρόμον των, συνεπῶς ὁ νέος μηχανισμὸς πλησιάζει πολὺ πρὸς μίαν ὀργανικὴν ἀντίληψιν.

Τὸ κορύφωμα τῆς ἀλλαγῆς εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην ἀποτελοῦν αἱ θεωρίαι τῆς σχετικότητος καὶ τῶν κβάντων καθὼς καὶ ὠρισμένοι ἄλλοι τρόποι ἐρμηνείας τῶν φυσικῶν φαινομένων. Διὰ τῶν θεωριῶν αὐτῶν πολλὰ, τὰ ὁποῖα ὡς τῶρα ἐθεω-

ροῦντο ἀπόλυτα, γίνονται ἀμφίβολα. Αἱ μεταβολαὶ αὐταὶ εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην εἶχαν βαθεῖαν ἐπίδρασιν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου. Ἡ παλαιὰ ἔννοια τοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῆς αἰτιοκρατίας τῆς ὕλης δὲν στηρίζεται πλέον εἰς τὴν ἀνθεντίαν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ θεωρεῖται ἀπαρχαιωμένη εἰς τὴν φιλοσοφίαν.

Τὸ κυριώτατον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἐρμηνεία τῆς ἐννοίας τοῦ εἶναι διὰ τῆς ὕλης καὶ μάλιστα διὰ μόνης τῆς ὕλης εἶναι ἀδύνατος. Πέραν τούτου ἡ μεταβολὴ ποὺ ἔγινε εἰς τὴν φυσικὴν ἐκσυνηδητοποίησε εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὅτι δὲν εἶναι πλέον δυνατόν νὰ παραλαμβάνῃ ἐννοίας τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης δίχως νὰ τὰς ὑποβάλλῃ εἰς κριτικὴν ἀνάλυσιν διὰ τῶν μεθόδων τῆς καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρῇ τὰς ἐννοίας αὐτὰς ὡς *a priori* ἰσχυράς. Ἀπὸ τὴν πλάνην αὐτὴν — τοῦτο εἶναι σήμερον συνείδησις — δὲν ἦσαν ἐλεύθεροι οὔτε οἱ θεμελιωταὶ τῆς νεωτάτης φιλοσοφίας ὁ *Descartes* καὶ ὁ *Kant*.

Ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἄκρως ἐπαναστατικὴ. Καὶ ἡ ἐπανάστασις γίνεται κατ' οὐσίαν εἰς τὴν Δύσιν καὶ ὄχι εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ πολιτικὴ ἐπανάστασις ἡ ὁποία ἔγινε εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ ἀπλώνεται σήμερον εἰς τοὺς τεχνικῶς ἀναπαύκτους λαούς, εἶναι ἀπλοῦν ἐπεισόδιον τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία ἔγινε εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὰ τελευταῖα 50 χρόνια, εἰς τὸν τομέα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εἰσέρχεται εἰς τὸ στάδιον τῆς κοσμογονίας — ἢ τῆς κοσμοκαταστροφῆς — δὲν εἶναι πλέον ἀπλῶς θεωρητικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ ἐπεμβαίνει εἰς τὴν σύστασιν τοῦ ἀτόμου καὶ μεταβάλλει τὴν φυσικὴν τροχὰν καὶ συμπεριφορὰν του. Δίχως ἄλλωστε τὴν τεχνικὴν, παράγωγον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἡ πολιτικὴ ἐπανάστασις εἰς τὴν Ἀσίαν δὲν θὰ ἦτο δυνατόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ θεωρία τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς, ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός εἶναι δημιούργημα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος καὶ τὸ ἰδανικὸν τῆς ἐπαναστατημένης Ἀσίας εἶναι νὰ φθάσῃ τὴν Εὐρώπην.

Ὁ *Kant* εἶχε χαρακτηρίσει τὴν φιλοσοφίαν του ὡς στροφὴν ἀντίστοιχον πρὸς τὴν στροφὴν τὴν ὁποίαν ἔδωκε εἰς τὸ Σύνταγμα ὁ Κοπέρνικος. Χωρὶς ὑπερβολὴν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὴν στροφὴν, ἡ ὁποία συνετελέσθη εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην τοῦ αἰῶνος μας, ὡς στροφὴν κοσμογονικὴν. Ἡ στροφή αὐτὴ ἀνοίγει τόσον βαθεῖαν τομὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε διαχωρίζει κατὰ τρόπον ριζικὸν τὸ πρὸ αὐτῆς παρελθὸν ἀπὸ τὸ μέλλον, τὸ ὁποῖον πλέον ἐξαργατίζεται ἀπ' αὐτήν. Βασικαὶ προϋποθέσεις τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο ὡς χθῆς ὡς ἀπόλυτα ἀξιώματα, ὅπως εἶναι ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος, роοῦνται σήμερον ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην ὡς προϋποθέσεις σχετικαί. Ἐπίσης ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος καὶ ἡ αὐστηρὰ νομοτέλεια δὲν ἔχουν πλέον ἀπόλυτον κῆρος, τοῦλάχιστον εἰς τὸν μικρόκοσμον τοῦ ἀτόμου καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς ὀργανικῆς ζωῆς. Εἰς τὸν μικρόκοσμον τοῦ ἀτόμου ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος φαίνεται νὰ δίδῃ τὴν θέσιν του εἰς μίαν στατιστικῶς συλληπτὴν πιθανότητα. Ἡ παλαιὰ ἀρχὴ τῆς φυσικῆς **natura non facit saltus**

φαίνεται ότι πάνυ να ισχύη, διότι κατά την νεωτάτην αντίληψιν ἡ φύσις κάνει ἄλματα, κάνει ἄλματα εἰς τὰ κβάντα. Τὸ μέγα κατόρθωμα τῆς συγχρόνου φυσικῆς ἐπιστήμης εἶναι ὅτι ἄνοιξε δρόμον εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐλαχίστων διαστάσεων, εἰς τὸν κόσμον τῆς συνστάσεως τοῦ ατόμου, συγχρόνως ὅμως ἄνοιξε προοπτικὴν εἰς τὸ ἄπειρον τοῦ σύμπαντος, ὅπου εἰσεχώρησε εἰς βάθος δύο δισεκατομμυρίων ἐτῶν φωτός. Ἐπανάστασιν ἔφερε ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ εἰς τὴν χημείαν, διότι ὁ χημικὸς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐργάζεται καὶ μὲ τὴν πυρηνικὴν φυσικὴν· ἔπανάστασιν καὶ εἰς τὴν βιολογίαν, διότι ὁ βιολόγος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐργάζεται μὲ τὴν θεωρίαν τῶν κβάντων. Ἡ μεγάλη ἐνότης τῆς φύσεως, λέγει σύγχρονος φυσικὸς, προϋποθέτει ὅτι ὅλοι οἱ δρόμοι ἐρεῦνης, οἱ ὅποιοι ὁδηγοῦν εἰς τὰ μυστικὰ τῆς φύσεως πρέπει τελικῶς νὰ συναντῶνται. Εἰς πλείστους τομεῖς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἡ ἀπλὴ ἐποπτικὴ κατανόησις εἶναι ἀδύνατος, διότι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἐργάζεται μὲ μαθηματικὸς τύπους, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν βοθητικὰς ἐννοίας πρὸς τακτοποίησιν καὶ λογικὴν σύνταξιν τῶν πειραματικῶς παρατηρουμένων γεγονότων. Οἱ μαθηματικοὶ αὐτοὶ τύποι δὲν μᾶς λέγουν ποτε πῶς τῷ ὄντι εἶναι τὰ πράγματα, ἀλλὰ ἀπλῶς πῶς συμπεριφέρονται. Τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Kant, παραμένει πάντοτε πέραν τῶν ὁρίων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Χαρακτηριστικὸν εἰς τὸν ἀγῶνα μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς εἶναι ὅτι ἡ ἰδεαλιστικὴ ἐρμηνεία τῶν δύο θεωριῶν, τῆς σχετικότητος καὶ τῶν κβάντων, ἡ ὁποία εἶναι γενικῶς παραδεκτὴ ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονας τῆς Δύσεως, ἀμφισβητεῖται ἀπὸ τὸν διαλεκτικὸν ὕλισμόν, δηλαδὴ τὴν κομμουνιστικὴν ἰδεολογίαν, πρᾶγμα ὅμως τὸ ὁποῖον δὲν ἐμποδίζει τὸν διαλεκτικὸν ὕλισμόν νὰ ἐκμεταλλεύεται συστηματικῶς πᾶσαν πρόοδον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης τῆς Δύσεως, ὅπως ἐπίσης δὲν ἐμποδίζει τοὺς φυσικοὺς τῆς κομμουνιστικῆς Ρωσσίας νὰ ἐπιτυχάνουν σημαντικὰ ἀποτελέσματα εἰς τὸν τομέα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Ἡ διαφορὰ αὕτη τῆς ἐρμηνείας δὲν ἔχει τόσην σημασίαν διὰ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην ὅσην ἔχει διὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην ζωὴν τοῦ πνεύματος. Καὶ ἐπειδὴ ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμὸς ἀποτελεῖ κρατικὴν θρησκείαν εἰς τὴν Ρωσίαν, διὰ τοῦτο οἱ θεωρητικοὶ τοῦ Μαρξισμού ἀντιτίθενται εἰς τὴν ἰδεαλιστικὴν ἐρμηνείαν τῶν θεωριῶν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Ἐξ ἄλλου, παρὰ τὴν ἰδεαλιστικὴν ἐρμηνείαν τῶν δύο αὐτῶν θεωριῶν, εἰς τὴν Δύσιν εἰς πολλοὺς τομεῖς ἐπικρατεῖ ὁ λεγόμενος Θετικισμός, δίκως ὅμως νὰ ἔξη ζημιώσει ἰδιαιτέρως τὴν ἐπιστήμην. Πάντως ὅμως ἡ φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τῶν μεθόδων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης εἶναι πρόβλημα τὸ ὁποῖον ἔχει ἄμεσον ἀντίκτυπον εἰς τὴν ὅλην πορείαν ὅχι μόνον τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἄλλης πνευματικῆς ζωῆς. Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ὅπως τοῦλάχιστον δείχνει ἡ ἱστορία της, ἀκμάζει μόνον ἐφ' ὅσον συνειδητοποιεῖ ἐκάστοτε τὴν φιλοσοφικὴν σημασίαν τῶν μεθόδων της καὶ τῶν πορισμάτων της. Φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία ἐξακολου-

θοῦν καὶ σήμερον καὶ θὰ ἐξακολουθοῦν ν' ἀποτελοῦν ἀναγκαίαν συνάρτησιν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος.

Ἐπάρχουν προβλήματα εἰς τὰ ὁποῖα ἡ φιλοσοφία συναντᾶται μὲ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Τὰ προβλήματα αὐτὰ εἶναι: τὸ πρόβλημα τῆς πρώτης ὕλης, τὸ πρόβλημα τῶν πρώτων στοιχείων, τὸ πρόβλημα τῆς πρώτης δυνάμεως, τὸ πρόβλημα τῶν νόμων τῶν ἀριθμῶν, τὸ πρόβλημα τῆς ἰδέας καὶ τῶν φαινομένων, τὸ πρόβλημα τῆς τελεολογικῆς σχέσεως μορφῆς καὶ ὕλης καὶ τέλος τὸ πρόβλημα τοῦ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ. Ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα ἐτέθησαν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ προσδιορίζουν ὥς σήμερα τὴν φυσικὴν καὶ τὴν μεταφυσικὴν σκέψιν.

Τὸ ἐρώτημα ποὺ ἀνοίγει σήμερον ἡ ἴδια ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, καὶ ὅχι μόνον ἡ φιλοσοφία, εἶναι τοῦτο: Κατὰ τί δύναται νὰ συμβάλῃ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εἰς τὴν δημιουργίαν νέας εἰκόνης περὶ τοῦ κόσμου, εἰς τὴν δημιουργίαν κοσμοθεωρίας. Ὅμως ἔπειτα ἀπὸ τὴν πείραν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη δὲν σπεύδει νὰ δημιουργήσῃ ἡ ἰδία καθολικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, διότι γνωρίζει ὅτι ὑπάρχουν προβλήματα καὶ μάλιστα μεγάλα, τὰ ὁποῖα μένουν ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλον τῶν ἐρευνῶν τῆς. Ἡ μέθοδος τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀφήνει ἀνοικτὰ ὅλα τὰ μεγάλα μεταφυσικὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο ἀποτελεῖ πλέον συνείδησιν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι ἔχει συνείδησιν τῶν ὁρίων τῆς. Ἡ συνείδησις αὕτη κοσμοθεωρητικῶς σημαίνει ὅτι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀπετέλει ἄλλοτε τὴν βάσιν τοῦ ὕλισμοῦ, συντελεῖ τώρα τὰ μέγιστα εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τοῦ ὕλισμοῦ ὡς κοσμοθεωρίας. Καὶ συντελεῖ εἰς τοῦτο, διότι ἀναγνωρίζει ὅτι περὶ τῆς οὐσίας ἐκείνου, ποὺ ἐμφανίζεται εἰς αὐτὴν ὕλικῶς, δὲν δύναται νὰ εἴπῃ τίποτε, ὅτι τὴν οὐσίαν αὐτὴν δὲν δύναται νὰ τὴν ταυτίσῃ οὔτε μὲ τὰς αἰσθητὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων οὔτε μὲ τὰς λογικὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας ἡ ἰδία ἐγκαθιδρύει μεταξὺ τῶν πραγμάτων. Καὶ ἐφ' ὅσον δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τὴν οὐσίαν αὐτῆς τῆς βαθμίδος τῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν ὕλην, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ὀργανικὴν, τὴν ψυχικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν ὡς παράγωγα αὐτῆς, τῆς ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς οὐσίας. Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν ἀπλοϊκότητα τοῦ ὕλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζει μόνον τὴν ὕλην καὶ τοὺς νόμους τῆς ὡς πραγματικότητα καὶ ἐξαριτᾷ ἀπ' αὐτὰ τόσον τὴν ὀργανικὴν ὅσον καὶ τὴν ψυχικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν. Πέραν ὅμως τοῦ προβλήματος τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία δὲν ἐξηγεῖται μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ὕλης, ὑπάρχει ἀκόμη τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καὶ τὸ πρόβλημα τῆς τελεολογικῆς προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὁποῖα ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἀφήνει κατ' ἀνάγκην ἀνοικτά, δηλαδὴ ἀναγνωρίζει ὅτι εἶναι προβλήματα κείμενα ἔξω τῶν μεθόδων τῆς. Νὰ χαρακτηρίσῃ καρεῖς ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης τὰ προβλήματα αὐτὰ ὡς ἀνύπαρκτα ἢ ὡς αὐταπάτην δὲν

ἔχει κανένα λογικὸν δικαίωμα. Διότι εἴτε δεχθῶμεν, ὅτι τὸ φυσικὸν γίνεσθαι εἶναι αὐστηρῶς προσδιορισμένον εἴτε ὅτι ἔχει τοῦτο περιθώρια ἐλευθερίας, ἡ θέσις μας πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως δὲν μεταβάλλεται, διότι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ὅταν ὁμιλῇ περὶ τοῦ ἀπολύτου αἰτιοκρατικοῦ προσδιορισμοῦ καὶ φυσικοῦ γίνεσθαι, ἐννοεῖ τὸ ἐξ ἧς: πᾶν ὅ,τι γίνεται εἰς τὴν φύσιν συντελεῖται κατὰ αἰτιοκρατικὸν τρόπον, ἐφ' ὅσον δὲν παρουσιάζονται αἰτία τὰ ὅποια δὲν ἐνυπάρχουν εἰς τὴν φύσιν. Ἡ δὲ βούλησις καὶ τὸ πνεῦμα γενικῶς εἶναι αἰτία τὰ ὅποια δὲν ἐνυπάρχουν εἰς τὴν φύσιν, εἶναι αἰτία δημιουργίας καὶ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, διότι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εἶναι γνῶσις καὶ ἡ γνῶσις δὲν ἐνυπάρχει εἰς τὴν φύσιν. Οὔτε ἀπὸ τὴν δευτέραν ἐκδοχὴν μεταβάλλεται ἡ θέσις μας πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, διότι ἄλλο πρᾶγμα νοεῖται, ὅταν γίνεται λόγος διὰ περιθώρια ἐλευθερίας τῆς φύσεως καὶ ἄλλο ὅταν γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἀκολουθίας καὶ ὁρθότητος τῆς σκέψεως. Καὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ ὅχι πρόβλημα ἐρεύνης δι' αὐτήν. Ἡ ἀκολουθία τῆς σκέψεως θεωρεῖται ὁρθή, ἐφ' ὅσον ἀνταποκρίνεται εἰς σύστημα λογικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιωμάτων, τῶν ὁποίων τὸ νόημα κρατοῦμεν ἀδιαλείπτως εἰς τὸν νοῦν μας. Τὸ γεγονὸς ὅτι κατασκευάζομεν σήμερον μηχανάς, αἱ ὁποῖαι ὅχι μόνον ἐκτελοῦν μαθηματικὰς πράξεις, ἀλλὰ καὶ συλλογισμούς, δὲν σημαίνει ὅτι αἱ μηχαναὶ αὗται σκέπτονται, ἀλλὰ ὅτι ἐπαναλαμβάνουν μηχανικῶς πράξεις, τῶν ὁποίων τὸ ἀποτέλεσμα εὐρήκαμεν ἡμεῖς ἀπὸ πρὶν ὡς ὁρθὸν μὲ τὸν νοῦν μας. Ἡ διὰ τοῦ νοῦ βίωσις καὶ κατάφασις τῶν νοημάτων, τὰ ὅποια παριστάνονται διὰ τῶν μηχανικῶν πράξεων, εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς ὁρθότητός των. Τὴν βίωσιν αὐτὴν καὶ κατάφασιν τῶν νοημάτων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν ἀναπαραστήσῃ καμμία μηχανή. Τὴν σύλληψιν τῶν νοημάτων, τὰ ὅποια περιέχουν αἱ μηχανικαὶ πράξεις καὶ τὴν ἀκολουθίαν γενικῶς τῆς σκέψεως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξηγήσωμεν μὲ οἵανδήποτε μηχανικὴν ἢ φυσικὴν διαδικασίαν. Ἡ σκέψις ὡς ἔλλογος λειτουργία εἶναι πρόβλημα πὺν ὅχι μόνον κεῖται ἔξω τῆς ἁρμοδιότητος τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ἀποτελεῖ αὐτονόητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Συνεπῶς τὸ εἶναι πὺν ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης δὲν συμπίπτει γενικῶς μὲ τὴν ἐννοίαν τοῦ εἶναι, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τέσσαρα ἱεραρχημένα μεταξὺ των ἐπίπεδα τῆς πραγματικότητος μὲ χωριστοὺς νόμους τὸ καθένα. Τὰ τέσσαρα αὐτὰ ἐπίπεδα τῆς πραγματικότητος εἶναι ἡ ὕλη, ἡ ζωὴ, ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα. Ἡ σχέσις μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἐπιπέδων εἶναι ὅτι τὸ κατώτερον ὑποβασιάζει τὸ ἀνώτερον καὶ τὸ ἀνώτερον χρησιμοποιοῖ τὸ κατώτερον. Ἡ ζωὴ ὑποβασιάζεται ἀπὸ τὴν ὕλην, ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὴν ψυχὴν.

Ἄλλὰ εἶναι καιρὸς ν' ἀφήσωμεν τὰ σύννορα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ὅπου ἐγείρονται καὶ δι' αὐτὴν προβλήματα φιλοσοφικά, καὶ νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸ ἐσωτερικόν της, ὅπου, ὅπως εἶπαμεν, συντελεῖται ἡ μεγάλη ἐπανάστασις.

Πέραν τῆς ριζικῆς τομῆς τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου ἡ σύγχρονος φυσικὴ ἐπιστήμη μεταβάλλει καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς γνώσεως ὡς πρὸς τὴν σχέσιν της μὲ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως ἐντὸς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἔχει προχωρήσει τόσο, ὥστε ὁ εἰδικὸς νὰ ἐποπτεύῃ ὁλοένα καὶ ὀλιγωτέραν ὕλην. Ἔτσι ἐνῶ τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀυξάνει ὁσημέραι κατὰ τρόπον ἀπροσμέτρητον, ὁ κύκλος τῶν γνώσεων τοῦ εἰδικοῦ περιορίζεται τόσο, ὥστε κινδυνεύει αὐτὸς νὰ μεταβληθῇ εἰς τεχνίτην. Ἡ γενικὴ στάθμη τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀνεβαίνει, ἡ στάθμη ὁμως τῶν ἐργατῶν της, οἱ ὅποιοι ἀποκόβονται καὶ ἀπὸ τὴν γενικότητα τῆς ἐπιστήμης των καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην ζωὴν τοῦ πνεύματος πίπτει συνεχῶς καὶ οἱ ἐργάται αὐτοὶ τῆς ἐπιστήμης μεταβάλλονται εἰς ὄργανα στενῶς προσδιωρισμένου σκοποῦ. Ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸν τρόπον τῆς τεχνικῆς, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται ἐπωφελής, ἐνέχει καὶ μεγάλους κινδύνους διὰ τὴν ἐπιστήμην, καὶ τοῦτο, διότι ἡ πραγματικὴ ἐπιστημονικὴ γνῶσις εἶναι ἐκ τῆς οὐσίας της πάντοτε συνδεδεμένη μὲ τὸ πνεῦμα ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι ἐποπτεύουν τὸ σύνολον τῶν προβλημάτων τῆς ἐπιστήμης. Οἱ ἄνθρωποι ὁμως αὐτοὶ γίνονται ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν ὀλιγώτεροι εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Τὸ συνεργεῖον εἰς τὸ ὁποῖον σήμερον ἔχει παραδοθῇ τὸ μέλλον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀπαλλοτριώνει κατ' οὐσίαν τὸν χῶρον ὅπου ὡς χθὲς ἐδημιούργει ἡ ἐπιστημονικὴ μεγαλοφυΐα. Τὸ ἀναπόφευκτον ἐρώτημα εἶναι τοῦτο: εἶναι δυνατὴ ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς τοῦ συνεργείου ἡ ἀνάπτυξις τῶν μεγάλων πνευμάτων τὰ ὁποῖα τέμνουν νέους δρόμους εἰς τὴν ἐπιστήμην;

Ἄλλὰ ὑπάρχει καὶ ἕνας ἄλλος κίνδυνος διὰ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Ἐπειδὴ πολλάκι ἀπὸ τὰς ἐπιτυχίας της ἔχουν σήμερον ἀντίκτυπον εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ πολέμου καὶ ἐπειδὴ τὰ τεχνικὰ μέσα καὶ αἱ δαπάναι πρὸς ἔρευναν εἶναι τεράστιαι, μόνον ἡ πολιτεία ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ τὰς προσφέρῃ. Ἔτσι ὁμως ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη διατρέχει τὸν κίνδυνον ἀπὸ ἐλευθέρου νὰ μεταβληθῇ εἰς διευθυνομένην ἐπιστήμην, ὅποτε ἡ πολιτεία θὰ ὑπαγορεύῃ εἰς αὐτὴν τὴν πρᾶξιν νὰ ἐρευνήσῃ. Τοῦτο ἤδη ἔχει ἀρχίσει νὰ γίνεται ὅχι μόνον εἰς τὴν πυρηνικὴν φυσικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ διαστήματος καὶ τὴν κατασκευὴν πυραύλων διὰ τῶν ὁποίων αἱ μὲν Ἡνωμένοι Πολιτεῖαι δαπανοῦν κατὰ τὴν γνώμην τῶν εἰδικῶν τέσσαρα δισεκατομμύρια δολάρια ἐτησίως, ἡ δὲ Σοβιετικὴ ἔνσωσις ποσὸν διπλάσιον. Ἔτσι ἡ ἀνθρωπότης ἔχει τὸ πρόνομιον νὰ ἔχῃ τὴν φωτογραφίαν τῆς σκοτεινῆς πλευρᾶς τῆς σελήνης, νὰ μὴ γνωρίζῃ ὁμως ἂν θὰ ζῇ αὖριον, ἀφοῦ ἡ ζωὴ της ἐξαερίζεται ἀπὸ τὴν ἰσορροπίαν τοῦ ἀμοιβαίου τρόπου.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὰ ἐπιτεύγματα αὐτὰ τῆς τεχνικῆς ἀποτελοῦν θρίαμβον τῆς διανοίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θριαμβεύουσα ὁμως αὐτὴ διάνοια ἔχει ἐγκαταλείψει ὅλον τὸν ἄλλον ἄνθρωπον πίσω τῆς ἔρημον καὶ εἰς ἀπόγνωσιν, ἀπόγνωσιν ἣ ὁποία εὐρίσκει τὴν ἔκφρασίν της ὄχι μόνον εἰς τὸν σύγχρονον ὑπαρξισμόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ βλέμμα τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ μέγα ἐρώτημα τῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον διὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν μεταβάλλεται εἰς ἀγωνίαν, εἶναι τοῦτο: πῶς εἶναι δυνατὸν, μὲ τοὺς ὅρους αὐτοὺς τῆς τεχνικῆς προόδου, ἢ πραγματικῆ οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὁποία κατὰ βάθος δὲν μεταβάλλεται, νὰ ἀνεύρῃ τρόπους πρὸς νέαν ἐσωτερικέυσιν τῆς ζωῆς, πρὸς διαμορφώσεις αἱ ὁποῖαι νὰ παρουσιάζουν κατὰ τρόπον νέον τὴν ἐσωτερικότητα τοῦ ἀνθρώπου; Διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὸ μέγεθος καὶ βάθος τοῦ ἐρωτήματος τούτου πρέπει νὰ ἔχωμεν κατὰ νοῦν, ὅτι ἡ τεχνικὴ πρόοδος, ἢ ὁποία τόσον μεταβάλλει τὸν τρόπον τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψεως τοῦ ἀνθρώπου, παρ' ὅλα τὰ ἐπιτεύγματά της εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς τὰς ἀπαρχὰς τῆς μεταβολῆς τῶν ὅρων τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Ὑπάρχουν πολλοὶ οἱ ὁποῖοι τρομάζουν τόσον ἀπὸ τὴν μεταβολήν, ὥστε ζητοῦν ἐπιστροφὴν εἰς τὸ παρελθόν, ζητοῦν ν' ἀναστρέψουν τὸν τροχὸν τῆς ἱστορίας. Ὅμως τοῦτο εἶναι φυγὴ ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ παρόν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου. Διότι ἡ τεχνικὴ ἀκριβῶς τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὁποία τόσον φαίνεται ὅτι ἀπειλεῖ τὸν δημιουργόν της, ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὄχι φυγὴν, ἀλλὰ τὸ χρέος νὰ θέσῃ ἐξ ἀρχῆς τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς οὐσίας του, τὸ ἐρώτημα τί ἐστὶν ἄνθρωπος. Καὶ ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι σαφὴς καὶ κατηγορηματικὴ. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνον ὃν ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ ὁποῖον ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς αὐτὴν στηρίζει τὴν ἀξιοπρέπειάν του καὶ μὲ αὐτὴν ἀνοίγει τὸν δρόμον πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δρόμος ὁμως αὐτὸς πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι πεπερασμένος, δὲν εἶναι εὐθύς, ἀλλὰ τεθλασμένος.

Ἀναζητῶν ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀλήθειαν ἐμπλέκεται εἰς ἀντινομίας καὶ εἰς καταστάσεις τραγικὰς. Ἡ σημερινὴ ἐμπλοκὴ του εἶναι ἄνευ προηγουμένου. Ὁ ἄνθρωπος δύναται σήμερα μὲ τὴν τεχνικὴν του ν' ἀφανίσῃ ὄχι μόνον τὸ γένος του, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ εἶδη τῆς ζωῆς ποὺ ὑπάρχουν ἐπὶ τῆς γῆς. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔφθασε ὄχι διότι τυχὸν κάποιος κακὸς δαίμων τὸν ὠδήγησε ἐκεῖ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν προσπάθειάν του νὰ φέρῃ εἰς φῶς ὅλας του τὰς δυνάμεις καὶ μὲ αὐτὰς νὰ ὑποτάξῃ ὅσον γίνεται τὴν φύσιν. Εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτὴν εὐρέθη ἐξαίφνης ἐνώπιον τοῦ χάους, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ἐνώπιον τοῦ χρέους νὰ γίνῃ πράγματι ἄνθρωπος, ἂν δὲν θέλῃ ν' ἀφανισθῇ. Ἔτσι ὁ κίνδυνος ὁ ὁποῖος τὸν ἀπειλεῖ καὶ τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος ἐδημιούργησε θέτει εἰς αὐτὸν τὸ ἀδυσώπητον αἶτημα: ἐν ὅψει τοῦ χάους νὰ συνειδητοποιήσῃ ἐξ ἀρχῆς πάλιν τὸ εἶναι του καὶ νὰ γίνῃ πράγματι ἄνθρωπος. Ὅλη ἡ προηγουμένη του

ιστορία ἐπὶ τῆς γῆς φαίνεται τώρα ὡς μία προετοιμασία αὐτῆς τῆς ἀδυσωπῆτου στιγμῆς. Καὶ ἡ στιγμή εἶναι τόσο ἀδυσώπητος, ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι τώρα μόλις ἀρχίζει ἡ ιστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἢ μᾶλλον νὰ γεννᾶται τὸ δίλημμα, ἐὰν θ' ἀρχίσῃ ἡ ιστορία τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς νέας δημιουργίας ἢ ἐὰν θὰ κλείσῃ ἡ μέχρι τοῦδε ιστορία τῆς ἀνθρωπότητος ὡς ἓνα ἀπλοῦν ἐπεισόδιον ἐπὶ τῆς γῆς. Ὅ,τι ἦτο μέχρι τοῦδε ἀπλοῦν ἡθικὸν αἶτημα: νὰ γίνῃ δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος πράγματι ἄνθρωπος, νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς αὐταξίας του, τοῦτο γίνεται ἀκριβῶς τώρα ὁρος, καὶ μάλιστα ὁ μόνος ὁρος διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι πλέον ὁρος τῆς αξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ὁ μοναδικὸς ὁρος τῆς ἐπιβιώσεώς του. Συνεπῶς ἡ ἡθικὴ ἀλήθεια γίνεται τώρα ὁρος καὶ τῆς παγκοσμίου πολιτικῆς. Τίποτε ἄλλο πλέον δὲν σώζει, καμμία πολιτικὴ παρουσγία δὲν σώζει τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ μόνον ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἰσορροπία τοῦ ἀμοιβαίου τρόμου, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλει σήμερα τὴν ζωὴν τῆς ἡ ἀνθρωπότητος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι μόνιμος κατὰστασις καὶ κάποτε θὰ ἀνατραπῇ. Ἡ ταπεινὴ μου γνώμη εἶναι ὅτι θὰ ἀνατραπῇ ὑπὲρ τῆς Δύσεως, διότι εἰς τὴν Δύσιν γίνεται ἡ μεγάλη ἐπανάστασις. Τότε ἡ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος δὲν θὰ ἐξαρθῇ πλέον ἀπὸ τὸν τρόπον, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸν σεβασμὸν πρὸς αὐτὸ ποὺ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκ Θεοῦ. Τότε θὰ ἀνοίξῃ μία περίοδος νέου καθολικοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἡ Δύσις θὰ ὑποχρεωθῇ τότε ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ δοκιμάσῃ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ τὸν χριστιανισμὸν τῆς. Θὰ ἐσωτερικεύσῃ τόσο τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου ὅσον καὶ πρὶν, διότι μόνον ἀπ' αὐτὴν τὴν στροφὴν εἶναι δυνατὸν νὰ σωθῇ ὁ ἄνθρωπος. Τοῦτο ὅμως σημαίνει ὅτι τότε θὰ ἀρθῇ ἡ ἀνισορροπία μεταξὺ τῆς κατασκευαστικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ τῆς τεχνικῆς του καὶ τῆς ἐσωτερικότητός του.

Ἡ κατασκευαστικὴ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἔχει σήμερα τόσο συμπίεσιν τὴν μεταφυσικὴν του σκέψιν, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ φαίνεται μεταφυσικῶς ἔρημος. Τίποτε δὲν ἢμπορεῖ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν μεταφυσικὴν σκέψιν τοῦ ἀνθρώπου, καμμία πολιτικὴ θεωρία, καμμία οἰκονομικὴ ὁργάνωσις, καμμία τεχνικὴ τελειοποίησις τῆς ζωῆς, διότι εἰς τὴν μεταφυσικὴν πρόκειται περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐκείνου χώρου, ὅπου ὁ ἄνθρωπος εἶναι περισσότερον ἀπ' ὅ,τι φαίνεται καὶ εἶναι πολὺ περισσότερον καὶ ἀνώτερον ἀπ' ὅ,τι δύναται νὰ κατασκευάσῃ. Μὲ τὴν δύναμιν τῆς κατασκευῆς ὁ ἄνθρωπος κατέκτησε τὸν φυσικὸν ὡρὸν τόσο, ὥστε νὰ ἐτοιμάζεται νὰ κινηθῇ πρὸς τὸ διάστημα. Καὶ ἴσως ἡ τάσις του αὐτὴ πρὸς τὸ διάστημα νὰ εἶναι μία φωνὴ ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του, νὰ εἶναι ἄρρησις τοῦ εἶναι του, διότι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος θὰ κινηθῇ πρὸς τὸ διάστημα μὲ τὸ κατασκευάσμά του, τὸν πύραυλον, θὰ εἶναι ἓνα μέρος ἐλάχιστον τῆς μηχανῆς, καὶ δὲν δύναται νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο. Ἡ κατάκτησις αὐτὴ τοῦ φυσικοῦ

χώρον φαίνεται ότι έχει εξαγορασθῇ μὲ τὴν ἀπώλειαν τοῦ μεταφυσικοῦ χώρου τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή τῆς πρωταρχικῆς πηγῆς τοῦ πνεύματός του, ἡ ὁποία ἀναβλύζει πάντοτε ἐκ τοῦ βάθους, ὅπου ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐγγύτατα πρὸς τὸν Θεόν. Ἀπὸ τὸ βάθος αὐτὸ ἔρχεται ἡ τέχνη, ἡ θρησκεία, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη. Οὔτε ἡ τεχνικὴ κατ' οὐσίαν δύναται ν' ἀποχωρισθῇ ἀπ' αὐτὴν τὴν μεταφυσικὴν ρίζαν τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἰδὼν ὅτι αὐτὴ τὸν ἀναγκάζει σήμερον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ βάθος του, διότι ἄλλως θὰ ἀφανισθῇ μαζί του καὶ αὐτή. Κανένα ἀπὸ τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα βασανίζουν τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον, δὲν πρόκειται νὰ λυθῇ, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ περιφέρεται ἀπλῶς εἰς τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, ἐφ' ὅσον δὲν ἀποφασίζει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ἐαυτὸν του. Καὶ ὑπάρχουν σήμερον πολλὰ παρήγορα δείγματα αὐτῆς τῆς ἐπιστροφῆς.
